

พระบรมราชาธิบายเรื่องล้ามคคิ

พระราชนิพนธ์

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระโอรสพระธิดาและพระชายา

ใน

สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์ พระราชบิดา

โปรดให้พิมพ์ในงานพระราชกุศลฉลองพระชนมายุ

สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า

ครบ ๘๔ พรรษา

พุทธศักราช ๒๔๘๕

พระบรมราชาธิบายเรื่องล้ามคค

พระราชนิพนธ์

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระโอรสพระธิดาและพระชายา

ใน

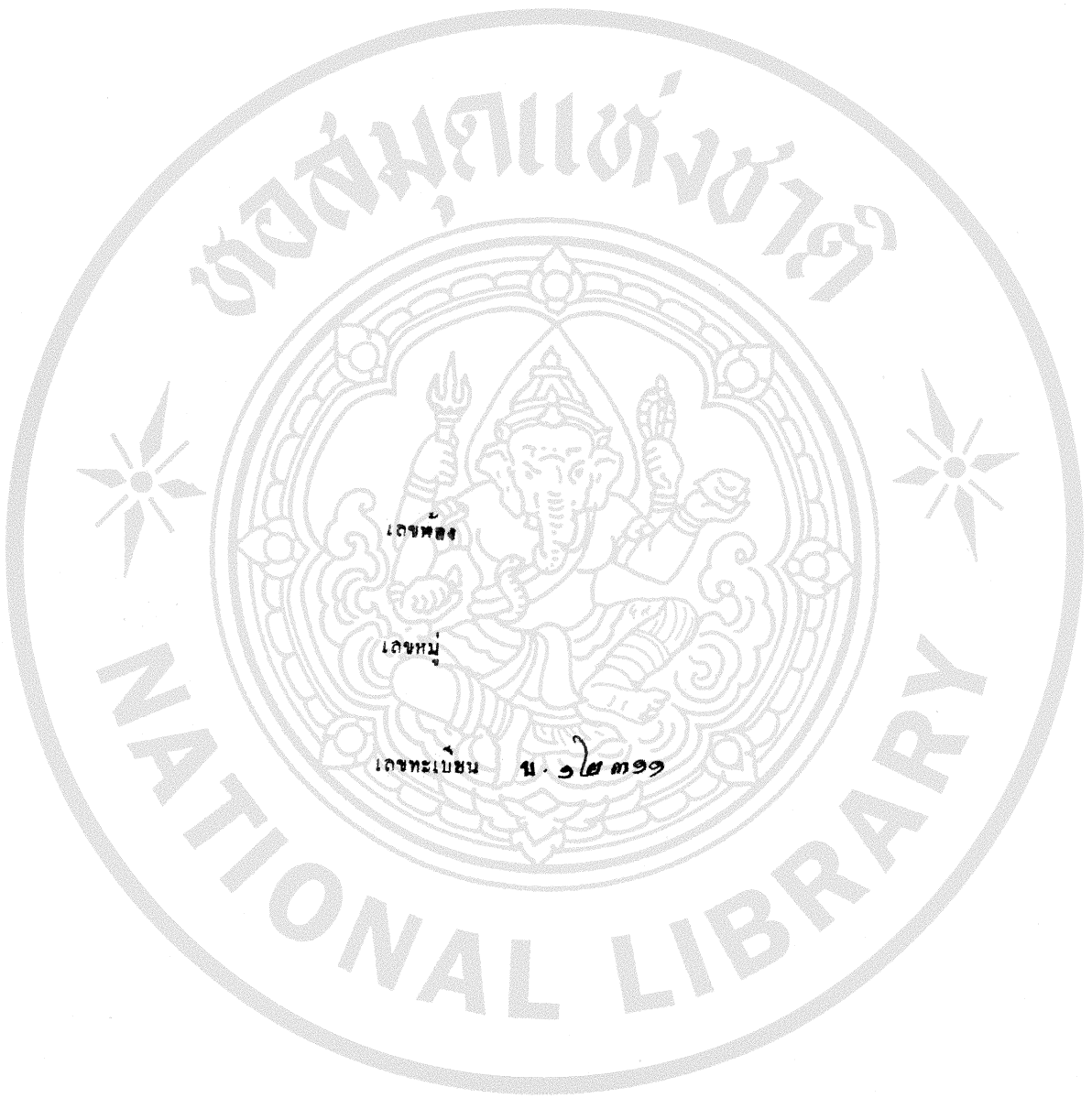
สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหิตลอลุยเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์ พระราชบิดา

โปรดให้พิมพ์ในงานพระราชกุศลฉลองพระชนมายุ

สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า

ครบ ๘๔ พรรษา

พุทธศักราช ๒๔๘๕

คำอธิบาย

พระบรมราชาธิบายเรื่องสามคัคี่ อันมีอยู่ในหนังสือเล่มนี้เป็นพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระปิยมหาราช ทรงแก้ความในคาถาซึ่งจารึกในตราอามอันเป็นพระราชลัญจกรแผ่นดินไข้อยู่ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ตราอามนี้มีคาถาจารึกไว้ว่า “สพเพสํ สงฆภูตานํ สามคัคี วุฑฺฒิสาธิกา” ซึ่งเป็นพระนิพนธ์สมเด็จพระสังฆราช สภา ปุสฺสเทวแปลว่า “ความเป็นผู้พร้อมเพรียงแห่งชนผู้เป็นหมู่แล้วทั้งหลายทั้งปวง ให้ความเจริญสำเร็จ”

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ไว้เมื่อราวพุทธศักราช ๒๔๔๖ นับตั้งแต่บัดนั้นมาถึงบัดนี้ก็เป็นเวลา ๔๐ ปีแล้ว แต่เมื่ออ่านดูพระราชนิพนธ์เรื่องนี้โดยตลอดก็จะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราโชบายอย่างสุขุมแบบคายในอันที่จะทำนุบำรุงประเทศชาติและส่งเสริมความเจริญของบ้านเมืองให้เทียมทันประเทศอื่นๆ ที่เจริญแล้วอย่างไร โดยมิได้ทรงลืมระลึกถึงฐานะของบ้านเมืองและประชาชนในสมัยนั้น เมื่อจะทรงดำเนินพระบรมราโชบายในทางใดก็ทรงระวังอยู่เสมอที่จะให้สมกับกาลเทศะและเชื่อว่าจะสำเร็จลุล่วงไปได้จริงๆ.

กรมศิลปากร

๓๖ กันยายน ๒๔๘๘

พระบรมราชาธิบายว่าด้วยความสามัคคี

แก้ความในคถาที่มีในอามแผ่นดิน

สัพเพฬ สัฏฐกาน สามัคคี วุฑฺฒิสํหิกา
ความเป็นผู้พร้อมเพรียงแห่งชนผู้เป็นหมู่แล้วทั้งหลายทั้ง
ปวง ให้ความเจริญสำเร็จ

คถานี้เป็นคถาซึ่งจารึกไว้ในอามแผ่นดิน เป็นคถาที่
ว่าทั่วไปในหมู่ทั้งปวง ไม่เฉพาะว่าชาติใดภาษาใดหมู่ใดที่ทำ
การอย่างใด แต่เมื่อจะว่าให้เฉพาะกรุงสยาม ว่าตามกาลซึ่ง
เป็นไปในเวลาบัดนี้ และไม่ว่าถึงคนทั้งปวงซึ่งเป็นหมู่ใหญ่ทั่ว
ไป ยกเอาแต่พวกที่เป็นผู้รับราชการเป็นผู้ปกครองรักษาและ
เป็นผู้ทำนุบำรุงบ้านเมือง จะประพุดอย่างไรจึงจะเป็นการ
สมควรถูกต้องด้วยคถาสุภาษิตนี้ และจะได้รับความเจริญตาม
คถาสุภาษิตนี้

ข้าพเจ้าจะขอขกข้อความซึ่งมีผู้พูดกัน ด้วยความสามัคคี
ขึ้นกล่าวก่อน มีคนบางพวกที่เป็นคนมีความคิดสูง มักจะคิด
การบ้านเมืองต่าง ๆ และมักใส่ใจในการต่างประเทศ แต่ไม่รู้
หนังสือต่างประเทศ คือหนังสืออังกฤษเป็นต้น เมื่อจะออก
สติปัญญาอันใด เพื่อจะประกาศปัญญาตน หรือเมื่อกระทบ

กระเทียม หรือมีความปรารถนาอันใด มักจะพูดกันว่าคนยุโรปเขาทำการอันใดๆสำเร็จไปได้ตลอด เพราะเขาเป็นสามัคคี ไม่ขัดขวางกัน เขาไม่มีความอิจฉาริษยากัน เขาเป็นคนซื่อตรง อยู่ในยุติธรรมไม่คดโกงกัน บ้านเมืองเขาจึงได้มีความเจริญ พุดกว้าง ๆ เข้าใจเอาโดยอนุมานว่าข้างฝ่ายเขานั้นผู้ใดคิดการขึ้นแล้ว ผู้นั้นคงต้องตามกัน และเพราะผู้พูดไม่ได้มีความริษยา คนต่างประเทศ ๆ ก็ไม่รู้จักหรือไม่ริษยาตัว ต่างคนต่างอยู่ หรือพูดไม่ได้ดีกว่าจะชมจริง ๆ เป็นแต่พูดถอนไทยกันเองเล่นในเวลาที่เหตุการณ์อันใดที่ไม่ชอบใจตัว หรือมีความปรารถนาไม่ได้สมความปรารถนา

ฝ่ายพวกที่รู้ภาษาอังกฤษ และรู้พื้นเพราชการในประเทศยุโรปว่าเป็นธรรมเนียมที่เป็นอยู่อย่างไรในกระบวนปรีกษาราชการ ได้ฟังคำเจรจาภาษิตของผู้ที่อยู่ในที่ประชุมต่าง ๆ ซึ่งนับเป็นพวกเป็นเหล่าความเห็นต่างแตกต่างกันตรงกันข้าม กันน้อยใจตามไปในความเห็นนั้น ๆ จนรู้สึกตัวหรือออกวาจาแสดงว่าตัวเห็นความตามพวกนั้นพวกนี้ เป็นถูกเป็นผิด แล้วเอามาประพฤติตัวในวาทะถ้อยคำและความคิดความอ่านเข้าไปในราชการบ้านเมืองของตัว จนเห็นว่าจำเป็นจะต้องมีปาลิเมนต์ที่ราษฎรประชุมปรีกษาราชการ และผู้ที่คิดการบ้านเมืองนั้นจะต้องเป็นสองพวกสามพวก ในความเห็นต่างกันเหมือนประเทศ

ทั้งปวง เพราะเมืองไทยไม่ยอมให้มีความคิดต่าง ๆ กันเป็นพวกเป็นเหล่าพูดได้คิดได้ตามใจ บ้านเมืองจึงไม่มีความเจริญเหมือนประเทศยุโรป รวมใจความว่าปกครองบ้านเมืองแต่ด้วยอำนาจผู้ปกครองไม่พร้อมด้วยราษฎร ซึ่งนับว่าเป็นการปกครองด้วยความสามัคคีในคนหมู่มาก

ข้าพเจ้าเห็นว่าความและวาทะของท่านพวกที่หนึ่งนั้น พูดไปโดยรู้ๆ ปลายๆ หมายความว่าเกินกว่าความเป็นจริงไป เพราะความเป็นจริงนั้น ไซ้ว่าฝรั่งจะไม่รู้จักคิดอ่านการอันใดขัดกัน เขาขัดกันมากอย่างยิ่ง ไซ้ว่าฝรั่งจะไม่รู้จักอีกากัน เขาอีกากันอย่างยิ่ง ไซ้ว่าฝรั่งจะไม่รู้จักโกง เขาโกงกันอย่างยิ่ง คำที่พวกท่านที่พูดสรรเสริญสำหรับคำไทยกันเอง เป็นสรรเสริญโดยไม่รู้ความจริง พูดไปตามเวลาต้องการ หรือรู้แกล้งทำไม่รู้ เพื่อจะพูดเล่นขำเดียว จึงว่าเป็นการไม่จริง และไม่เป็นเหตุที่จะช่วยให้คนตกใจกลัวกลับเป็นสามัคคี และไม่เป็นเครื่องล่อชักชวนแนะนำให้เกิดความสามัคคีได้ตามคาถานี้ แต่ความเป็นจริงนั้นมียุอย่างหนึ่ง พวกประเทศทั้งปวงมักจะรักษาติรักษามันเมืองของตนเพราะคิดรักษาประโยชน์ยาวเวลา เช่นกับลงทุนทำการ ๓๐-๔๐ ปีจึงจะมีกำไร ก็ยังกล้าที่จะลงทุนทำเป็นต้น การรักษามันเมืองเป็นประโยชน์ยิ่งกว่าที่จะได้ทั่วไป จึงเป็นสำคัญที่จำเป็นต้องรักษามากกว่าประโยชน์ที่ตัวจะได้ ฉะนั้นในครั้งหนึ่งคราวเดียว เพราะฉะนั้นจึงเป็นความ

จริงรวยขออยู่อย่างหนึ่ง ถึงว่าจะเป็นการขาดผลประโยชน์
ที่จะได้ณะเพาะตัว หรือผู้ที่ตัวอริยาจะเป็นผู้ทำการดีต่อ
บ้านเมือง หรือความโง่ของตัวจะเป็นการให้โทษแก่บ้าน
เมือง มีโอกาสที่จะระงับไปได้ในเวลาที่ต้องการจะให้บ้าน
เมืองเย็นยงคงทน และเจริญขึ้นในอำนาจและความสุขความ
สงบเรียบร้อยของบ้านเมืองแห่งตน เมื่อมีความผูกพันใหญ่
เป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งอยู่อย่างนี้ จึงทำให้เห็นไปได้ว่าเขาเป็น
ผู้มีสามัคคีต่อกันทั้งสิ้น เป็นความจริงแต่ไม่จริงโดยละเอียด
ไปเช่นที่กล่าวนั้น

ส่วนความเห็นท่านพวกที่รู้การในประเทศยุโรปละเอียด
นั้น เห็นว่าเพราะเขามีปาลีเมนต์ที่ประชุมใหญ่ มีโปติกัลปาด์
คือพวกคิตราการมีความเห็นต่างกัน สำหรับที่จะโต้ทานกัน
และกัน เมื่อคนเป็นอันมากได้พูดจาโต้ทานกันด้วยฝีปากจน
สุดปัญญา การที่จะสำเร็จในปลายมือนั้นคงจะเป็นการที่ได้คิด
เหมือนหนึ่งกับกรองจนใสละเอียดแล้ว ด้วยผู้คิดดีกว่ากัน
คงต้องชนะกัน การอันนี้เป็นการมีคุณดีจริง แต่เป็นการ
มีคุณดีมากแต่ในประเทศยุโรปซึ่งเกิดขึ้นโดยความจำเป็นต้อง
มีขึ้น และได้ฝึกหัดต่อ ๆ มาหลายร้อยปี เป็นรากเง่าพื้นเพ
แน่นหนาไม่ต้องร้อถอนชุดคุ้ยมาก เป็นแต่คิดกันตลกแต่ง
ดัดแปลงประดับประดาให้เป็นทางดีสม่ำเสมอและจะดีขึ้นได้
อีกเพียงเท่าใดให้ดีขึ้น และผู้ซึ่งคิตราการนั้น เป็นผู้มิวิชา

ความรู้ เป็นผู้ได้เคยได้ยินได้ฟังแบบอย่างที่จะจัดการบ้านเมืองซึ่งได้ทำได้ทดลองมาเป็นพันเพชต์จนตลอดทั้งสิ้นด้วย แต่ถึงดังนี้ก็ไม่ได้ตั้งพร้อมกันทุกประเทศ และไม่เหมือนกันเสมอกันทุกประเทศได้ จะเพลนถือเอาความคิดของพวกที่เป็นผู้คิดราชการในประเทศยุโรปนั้น ๆ มาถือเป็นความคิดของตัวมาจัดการในเมืองไทยก็จะเป็นการไม่ถูกต้องเลย ด้วยพื้นเพการทำงานทั้งปวงไม่เหมือนกัน เหมือนหนึ่งจะไปลอกเอาตำราทำนาปลูกข้าวสาละในเมืองยุโรปมาปลูกข้าวเจ้าข้าวเหนียวในเมืองไทยก็จะได้ผลอันใด ด้วยภูมิพื้นราชการในเมืองไทยแต่ก่อนมา เมื่อยังไม่ได้คบกับฝรั่งเป็นอย่างหนึ่งทีเดียว ถ้าจะตั้งเป็นปอลิตีกัลปาดี้พวกคิดราชการก็จะมีได้แต่พวกละเก้าคนสิบคน หรือสี่คนห้าคน แต่ยังมีพวกอื่นอีกที่เป็นอย่างเก่า ๆ อยู่ขึ้นตั้งร้อย พวกที่ถือว่าตัวเป็นปอลิตีกัลปาดี้ทั้งสองสามพวกก็ต้องเห็นต้องดูถูกคนตั้งร้อยนั้นว่าเป็นเลขเข้าเดือนไปหมด เพราะเหตุที่คนตั้งร้อยนั้นไม่มีความรู้ทุนรอนอันใด และไม่มี ความชอบใจเห็นด้วยในความคิดนั้นทั้งสองอย่าง จึงตัดสินใจตัวเองว่าจะเป็นพวกไหนไม่ได้ เพราะฉะนั้นในพวกปอลิตีกัลปาดี้มีข้างละเก้าคนสิบคนนั้น แต่ชั่วจะเข้าทำการเป็นคอเวนเมนต์ก็ไมพอ คงจะมีพวกออกไปสี่ชั้นมากอยู่เสมอ เพราะเหตุที่ท่านพวกซึ่งเข้าพวกใดไม่ได้ ต้องเป็นเลขอยู่หลายร้อยนั้นจะต้องเป็นออกไปสี่ชั้นเพิ่มพวกที่เป็นออกไป

โปลิชั้นจริงๆ โดยความไม่เข้าใจว่าไปทางใดอยู่เป็นนิจ เพราะฉะนั้นการอันใดจะสำเร็จไปได้เพราะเหตุที่มีโปลิติกัลปาดิในเมืองไทยนั้นได้น้อยนัก หรือไม่ได้เลย เพราะภูมิพื้นบ้านเมืองไม่พอกันกับการอย่างนั้น มักจะชักให้เกิดความแตกร้างวิวาทกันอันไม่เป็นประโยชน์

ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าความคิดสองพวกซึ่งกล่าวมาข้างต้นแล้วนั้นไม่ถูกแก่กาลเวลาของบ้านเมือง ไม่เป็นเครื่องที่จะทำให้อำเภอเมืองมีความเจริญไปได้โดยเร็ว เพราะเหตุที่จะเป็นสามัคคีไปไม่ได้ตามคาถาซึ่งกล่าวมาแล้ว

แต่ทางซึ่งจะเป็นเครื่องอุดหนุนให้ถึงพร้อมด้วยความสามัคคีดังคาถาที่กล่าว และให้เป็นเหตุของความเจริญแก่บ้านเมืองตามกาลตามเวลาด้วยนั้น จะว่าตามความคิดอย่างหนึ่งว่าบ้านเมืองเราเคยรักษามารอย่างไรให้ช่วยกันรักษาไปตามเดิมปลงใจลงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ไม่เอาอย่างยกเข่งไปตามประเทศใด ถ้าใจคนปลงลงเป็นอย่างเดียวกันพร้อมทั้งกันหมด ก็นับว่าเป็นสามัคคี แต่สามัคคีเช่นนั้นจะไม่ให้ความเจริญความมั่นคงแก่บ้านเมืองได้ เพราะผิดกับกาลสมัยที่ควรจะเป็น

หรือจะมีความคิดอีกอย่างหนึ่ง เห็นว่าธรรมเนียมแบบอย่างอันใด จำเป็นจะต้องเอาธรรมเนียมยุโรปหมดทุกสิ่งทุกอย่าง เพื่อจะให้เป็นที่นับถือของคนประเทศยุโรป ว่าเป็น

คนมีชาติมีธรรมเนียมเสมอกันเหมือนกัน และเป็นการง่ายที่จะจัดเพราะไม่ต้องคิดแบบอย่างอันใด ยกแต่ตำราของเขา มาแปลลงเป็นไทยจัดการไปตามนั้น ก็คงจะได้รับผลเหมือนกันกับที่เขาได้ผลมาแล้ว ก็ถ้าหากว่าผู้ซึ่งรับราชการปกครองรักษาแผ่นดินจะพร้อมใจกันเห็นควรจะจัดการเปลี่ยนแปลงโดยความหักโหมดั่งนี้หมดด้วยกัน ก็นับว่าเป็นการสามัคคี แต่สามัคคีอย่างนี้ ก็จะไม่เป็นเครื่องให้บ้านเมืองมีความเจริญขึ้นไปโดยเร็วได้ เพราะเหตุว่าจะต้องไปถูกที่ขัดขวางต่างๆ กีดกันอยู่โดยมาก เป็นต้นว่าถ้าจะเลิกศาสนา ไปถือศาสนาคริสต์เชียนจะเฟิกถอนความนับถือพุทธศาสนาซึ่งติดอยู่ใน น้ำใจคนตามที่เคยนับถือมาหลายสิบชั่วคนแล้วนั้นจะถอนได้โดยยาก แต่จะเริ่มเบียดขับกันเท่านั้น ก็จะเป็นเหตุการณ์ใหญ่ๆ จนถึงบางทีจะไม่ได้ทันจัดการอันใดสักสิ่งเดียว ผู้ปกครองที่เป็นสามัคคีหมั่นนั้นจะล้มไปเสียก่อนบ้านเมืองมีความเจริญแล้ว

เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าเห็นว่าความสามัคคีที่ต้องการในเมืองไทยเวลานี้ มีอยู่ทางเดียวแต่ที่จะให้พร้อมใจกันเดินโดยทางกลาง มีข้อสำคัญมั่นใจเสียให้ทั่วกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวว่า บ้านเมืองเราทุกวันนี้ตั้งอยู่ในระหว่างประเทศ ทั้งปวงที่มีอำนาจติดต่อกันถึงกันบ้าง ไปมาถึงกันบ้าง การปกครองบ้านเมืองอันใดซึ่งได้เคยประพฤติกุศลรักษามาแต่ก่อนเป็นเวลาที่อยู่แต่ลำพังตัว เหมือนอย่างคนซึ่งอยู่ในเรือนของตัว จะ

ประพาศิวิริยาบถนั้นนอนยื่นเดินอย่างไรก็ได้ตามใจตัว ไม่เป็นที่ขัดขวางอันใด ไม่มีใครไปมาละเล้าละหลุม ไม่ต้องระวังรักษาอันใด แต่เมื่อมีแขกมาถึงบ้าน จำต้องประพาศิอาการกิริยาให้เรียบร้อยสมควร จะถือว่าบ้านข้าข้าจะทำตามใจดังนั้นเป็นการไม่ควร และผู้คนไปมามาก ก็ต้องระวังรักษาตามสมควร แต่ที่จะต้องบังคับว่าเป็นการจำเป็นที่จะต้องแก้ไขปลูกแปลงเข้าเรือนเคหาใหม่ให้หมดโดยเร็วให้ต้องใจผู้มาหา และแก้ไขรูปพรรณสัณฐานเป็นต้นว่ารูปร่างไม่ดีจะขุดเกลาพอกปะให้รูปร่างดีขึ้นให้เป็นที่น่าพอใจผู้มาถึงเรือนนั้น เป็นการเหลือกำลังที่จะทำไปได้ เมื่อจะทำก็จะเป็นอันตรายแก่ตัวและทรัพย์สิน เป็นการเกินความต้องการและเกินกว่าประโยชน์ที่จะได้ฉันใด การบ้านเมืองที่ควรจะต้องเปลี่ยนแปลงไปได้นั้น ก็ควรจะต้องเห็นว่าบ้านเมืองเราเป็นเวลาที่ควรจะต้องทำนุบำรุง การอันใดควรจะต้องแก้ไขเปลี่ยนแปลงก็ต้องแก้ไขเปลี่ยนแปลง การอันใดควรจะต้องตัดจะเลิกเสียก็ต้องตัดเสีย การอันใดควรจะต้องเพิ่มขึ้นก็ต้องเพิ่มขึ้น จะหลีกเลี่ยงความในครั้งหนึ่งคราวเดียวก็ไม่มีเมืองใดจะทำได้ แต่การที่จะเลือกกว่าสิ่งใดควรแก่ที่จะจัดการทั้งสามอย่างนี้เป็นที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ กันไปนั้น จะต้องตั้งใจพิจารณาตุการในบ้านเมืองก่อน ที่จะไปแลคั่นหาธรรมเนียมเมืองอื่น หมายแต่จะเอาอย่างให้เหมือนเขาอย่างเดียวนั้นไม่ดูการในเมืองตัวให้รู้ชัดก่อนนั้นไม่ได้ ต้องพิจารณาว่า

การสิ่งใดซึ่งเป็นการควรจัดควรทำ เพราะมีเหตุที่เสียที่ร้าย เพราะไม่ได้จัดใหม่มากกว่าที่จะเสียประโยชน์ เพราะการที่จัด และจะมีหนทางที่แก้ไขความขัดข้องในการที่จะจัดนั้นพอที่จะ หลีกเลี่ยงไม่ให้เกิดการไปติดค้างหรือเกิดเหตุเกิดผลใหญ่โตขึ้น ไม่ เป็นการที่จัดลำบากแต่ได้ประโยชน์น้อย เช่นเปลี่ยนศาสนาเป็น ต้น จึงจะควรยกสิ่งนั้นขึ้นจัดก่อน และผ่อนอย่าให้การเล็ก ติดการใหญ่ การซึ่งจะเป็นไปได้ติดการซึ่งเป็นไปไม่ได้ ที่ ได้คิดไว้แล้วมุ่งหมายแต่การสิ่งนั้นงดการอื่น ๆ ไว้ก่อน ให้ ผ่อนไปได้ตามกาลเวลาที่สิ่งใดพอจะทำไปได้ ก็ให้ได้ทำไปได้ ก่อน รวบใจความว่าไม่ต้องคิดว่าจะจัดอย่างนั้น ให้เหมือน เมืองนั้นเมืองนี้ คิดเอาแต่การอันใดซึ่งเป็นการไม่ดีควรจะ เปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้นสำเร็จไปได้ก่อนนั้นขึ้นตั้ง และพร้อม ใจกันคิดจัดการนั้นให้สำเร็จไปได้ที่ละสิ่งสองสิ่งตามลำดับ จะ เป็นประโยชน์อันจริงแท้ที่จะสำเร็จได้โดยไม่สงสัย แต่การ ซึ่งจะจัดให้สำเร็จไปได้ดังนี้ ต้องอาศัยความสามัคคีของผู้เป็น ประชานและผู้ปรีการาชการทั้งปวงเป็นหลักข้อสำคัญมาก ทุก วันนั้นผู้ซึ่งคิดราชการบ้านเมือง มีความคิดต่างๆ กัน ตั้งแต่ คิดว่ารักษาราชการบ้านเมืองให้คงอยู่ตามประเพณีเดิมที่ท่านได้รักษากันมาแต่ก่อนเป็นต้น แปลกกันโดยลำดับๆ ไปจนกระทั่งถึง ควรจะเปลี่ยนศาสนา เห็นว่าไม่เปลี่ยนศาสนาแล้ว การ อันจะเจริญไม่ได้เป็นที่สุด เมื่อจะจับเอาความคิดของผู้ที่คิด

ราชการ ซึ่งเป็นปลายที่สุดคนละข้างเข้าชนกันแล้ว ผู้ซึ่ง
 คิดเห็นว่าจะไม่ควรจะเปลี่ยนแปลงอันใดนั้น จะเห็นว่าพวกที่
 คิดจนถึงเปลี่ยนศาสนานั้นเป็นบ้า หรือฟังสำนจนเกินที่จะ
 คบค้าได้ ฝ่ายท่านผู้ซึ่งคิดเปลี่ยนแปลงโดยแรงจนถึงเปลี่ยน
 ศาสนานั้นแล้ว ก็กลับคิดเห็นว่าพวกที่ไม่ยอมเปลี่ยนแปลงเลย
 นั้น เป็นคนโง่เง่าป่าเถื่อนเหมือนโคเหมือนกระบือ ไม่ควร
 จะนับว่าเป็นชาติมนุษย์ทีเดียว ถ้าความคิดของคนที่คิดราช
 การทั้งปวง จะแบ่งออกเป็นสองพวกตรงกันข้ามเท่านี้ ก็จะ
 เกิดความวิวาทขัดข้องกันและกันไม่เป็นสามัคคีได้ เพราะเหตุ
 ว่าความคิดทั้ง ๒ อย่างนี้หักกันผิดกันไกลกันมากกว่าความคิด
 ของพวกคิดราชการในเมืองอังกฤษที่เรียกว่าคอนเซอเวตีฟและ
 ลิบราล ว่าอย่างยิ่งจนเรตาร์ค ก็ยังใกล้กับคอนเซอเวตีฟมาก
 กว่าความคิด ๒ อย่างที่ว่ามาในนี้ เพราะฉะนั้นโดยที่สุดถึงว่า
 ความคิดของพวกใดพวกหนึ่งจะเป็น ความคิดดี ที่ควร จะใช้ได้
 แต่เพราะคนทั้งสองพวกเกลียดชัง ตันรากความคิดของกันและ
 กันทั้งสองฝ่ายเสียแล้ว ก็ชวนให้บังเกิดโทษะโมหะปิดบังสติ
 ปัญญาความคิดของพวกที่มีความคิดต่างกัน ไม่ให้เอาใจสอด
 ส่องพิจารณาข้อความนั้นโดยการไม่ควร เพราะเหตุที่ถือใจเสียว่า
 ความคิดนั้นเป็นความคิดของบ้าหรือความคิดของสัตว์ดิรัจฉาน
 การอันใดซึ่งต่างคนต่างคิดจะจัดจะรักษานั้น ก็จะไม่สำเร็จหรือ

ตั้งอยู่ยืนยาวไปได้ ด้วยเป็นการเกินต้องการ และไม่ถูกกับ
เวลาภูมิพินบ้านเมืองทั้งสองฝ่าย

ข้าพเจ้าเห็นว่าท่านผู้ซึ่งมีความคิดอยู่ปลายทั้งสองฝ่ายควร
จะลดหย่อนความคิดของตนลงมาให้อยู่กลาง ผู้จะจัดการ
บ้านเมืองตามเวลาที่สมควรจะสำเร็จตลอดไปได้ให้เป็นน้ำหนึ่ง
ใจเดียวกัน เกิดความสามัคคีพร้อมเพรียงกัน ในอย่างกลางน
แล้ว จะเป็นผลให้การทั้งปวงสำเร็จได้ดีกว่าที่จะอยู่หัวอยู่ท้าย
นั้นมาก ซึ่งจะถือว่าเมืองอื่นๆเขามีความคิดที่ตรงกันข้ามอย่าง
นี้ บ้านเมืองจึงได้มีความเจริญขึ้นไม่ได้ ด้วยเหตุว่าคนใน
เมืองไทยเคยรวบรวมกันเป็นความคิดอันหนึ่งอันเดียว คือ
เอกราชแด่พระราชดำริพระเจ้าแผ่นดินเป็นประมาณ เมื่อกระ
แสพระราชดำริเป็นไปอย่างไร คนทั้งปวงเห็น ตามโดยจริง
เป็นตกลงไปได้โดยง่าย เป็นธรรมยั่งยืน เคยฝึกหัดมาหลาย
ชั่วคนแล้ว เหตุว่ากระแสพระราชดำริของพระเจ้าแผ่นดิน
ว่าเอาแต่เพียงในพระบรมราชวงศ์ประจวบนี้เป็นประมาณ ก็
ยอมตั้งอยู่ในความชอบธรรม อาศัยพระเมตตากรุณาต่ออาณา
ประชาราษฎร์อันแรงกล้า เป็นที่นิยมยินดีชอบใจของราษฎรทั้ง
ปวง จึงได้เป็นที่เชื่อใจวางใจของคนทั้งปวงเคยอ่อนน้อมยอม
ตามมาไม่มีผู้ใดจะคิดฝ่าฝืน ไม่เหมือนในประเทศยุโรปซึ่งพระ
เจ้าแผ่นดินประพฤติกการต่างๆรุนแรงไปตามอัธยาศัย มีบังคับ
เรื่องศาสนาเป็นต้น จนคนทั้งปวงมีความเบื่อหน่ายคิดอ่านต่อ

ผู้ลดย่อนอำนาจเจ้าแผ่นดิน ไม่ถือเอาเป็นประมาทหลัก
 ฐาน เป็นธรรมเนียมมาช้านานหลายร้อยปีแล้ว แต่ส่วน
 ในกรุงสยามนี้ยังเป็นธรรมเนียมขยันมานานเป็นพันเพี้ยนคือ
 อยู่แล้ว ต่อมาเมื่อคบกับประเทศต่าง ๆ จึงมีความคิดต่างๆ
 เกิดขึ้น คือพวกหนึ่งไม่ชอบในการเปลี่ยนแปลงซึ่งเป็นการ
 จำเป็นจะต้องเปลี่ยนแปลง เพราะไม่รู้เหตุการณ์ซึ่งเป็นการจำ
 เป็นอย่างไร เพราะรู้แต่การภายในไม่รู้การภายนอก อีกพวก
 หนึ่งนั้นได้รู้เรียนรู้การภายนอกไม่รู้การภายในตลอดอย่างไร
 ก็คิดแต่จะเปลี่ยนแปลงใหม่ให้เหมือนเมืองอื่นเขาไปอย่าง
 เดียว การอันใดที่ได้จัดได้ทำไป ซึ่งไม่เป็นที่พอใจพวกหนึ่ง
 แล้วนั้น ก็กลับเป็นที่พอใจของพวกนี้แล้ว เพราะเห็นเป็นว่า
 เหมือนไม่ได้จัดอันใด แต่คนทั้งสองพวกนี้ คงจะมีพวกน้อย
 กว่าผู้ที่ถือธรรมเนียมเดิม คือถือเอาพระราชดำริเป็นประมาท
 นั้นทั้งสองพวก เพราะฉะนั้นเห็นว่า ถ้าจะชักนำให้คนทั้งปวง
 มีความคิดเป็นไปตามความคิดของผู้ที่คิดการเปลี่ยนแปลงถ่าย
 เดียว หรือผู้ซึ่งไม่ยอมเปลี่ยนแปลงอย่างหนึ่งอย่างใดเลยนั้น
 ยากกว่าที่จะชักเข้าหาทางกลาง ซึ่งเป็นธรรมเนียมที่คนทั้งปวง
 เคยถือมาโดยมาก ถ้าจะคิดทำนุบำรุงบ้านเมืองจริงๆ แล้ว จะ
 ใช้ความคิดอย่างแรงทั้งสองอย่าง คือตั้งเป็นพวกที่มีความคิด
 ต่างแตกต่างกันสองพวกอย่างฝรั่งนั้น ยากกว่าที่จะจัดการให้ความ

คิดร่วมกันเป็นอันเดียวตามอย่างเก่า โดยว่าเจ้าแผ่นดินจะอนุญาตให้ทำก็จะทำไปไม่สำเร็จ เพราะมีคนที่ยกความคิดอย่างนั้นน้อยนักอยู่แล้ว ยังจะซ้ำแบ่งออกเสียเป็นสองพวกอีก ก็จะเหลือคนพอที่จะทำการได้ก็มาน้อย

เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าเห็นว่าควร จะรวมความคิด เข้าเป็นกลางให้ลงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน พิจารณาเอาแต่ว่าการอันใดซึ่งเห็นว่าเป็นเวลาควรจัดควรทำเป็นการมีคุณดีขึ้น เป็นความสุขแก่ราษฎร เป็นการที่จะทำให้พระราชอาณาจักรตั้งอยู่มั่นคง ก็ปลงใจลงพร้อมกันคิดอ่านตั้งหน้าจัดการอันนั้นไปให้สำเร็จ ไม่ต้องถือว่าเป็นความคิดพวกนั้นพวกนี้ เพราะธรรมดาที่ถือว่าเป็นความคิดของพวกนั้นความคิดของพวกนี้ นั้นมักจะชักให้เห็นความคิดของพวกอื่น เป็นใช้ไม่ได้ เมื่อจะพิจารณาอันใดก็ทำให้ความเห็นนั้นเอียงไปได้จริงๆ ถึงผู้ที่เป็นเจ้าของความคิดนั้นเล่า เมื่อรู้ว่าผู้ซึ่งจะมาพิจารณาความคิดของตัวนั้นเป็นพวกอื่น ก็ทำให้เกิดทิฐิมานะ ที่จะไม่ยอมฟังคำหักท้วงในความคิดที่พลาดพลั้งไปหรือความคิดที่ต่ำกว่าของตัวได้คิดมา แต่ถึงโดยว่าจะยินยอมพร้อมใจกันลงรวมความคิดเป็นทางกลางทางเดียวกันดังเช่นชักชวนนั้นแล้วก็ดี ก็ยังมีผู้ซึ่งมีความรู้และสติปัญญาที่จะเริ่มคิดจัดการให้รอบ คอบทั่วถึงพ้นจากเหตุการณ์ที่จะขัดข้องต่างๆ ให้เป็นการใช้ได้สะดวกดี

มีไม่ออกแต่ความคิดเปล่าๆ เรียบเรียงกฎหมายที่จะใช้ได้
 จริงๆ ได้ด้วยนั้นน้อยตัวนัก แล้วยังเมื่อกฎหมายนั้นสำเร็จแล้ว
 จะหาตัวผู้ซึ่งจะไปจัดการให้ได้ตามกฎหมายด้วยความฉลาดทั่วถึง
 และความเพียรอุตสาหะที่จะให้การนั้นเป็นไปได้อดตลอด ไม่เสื่อม
 เสียจิตจางไปนั้นก็มีน้อยตัวเหมือนกัน เพราะฉะนั้นจะบ่ยากแล้ว
 ไปไปถึงความคิดที่จะตั้งปาลิเมนต์ขึ้นในหมู่คนซึ่งไม่มีความรู้พอ
 ที่จะคิดราชการ และไม่เป็นความต้องการของคนทั้งปวง นอก
 จากที่อยากจะเอาอย่างประเทศยุโรปเพียงสี่ห้าคนเท่านั้น หรือ
 จะมีปอลิตีกัลปาด์พวกคิดราชการเป็นพวกเป็นเหล่า ซึ่งจะมี
 ผู้ที่จะอยากเป็นไม่กี่สิบสามสิบคน อันจะแบ่งออกเป็น
 สองพวก ก็คงอยู่ในสิบสี่สิบห้าคนลงมา จะต้องเป็นทั้งผู้คิด
 ผู้ทำตลอดพระราชอาณาเขตต์ ที่ไหนจะทำการตลอดไปได้ ถ้า
 จะจัดตั้งปาลิเมนต์ หรือให้เกิดมีปอลิตีกัลปาด์ขึ้นในเวลาซึ่ง
 บ้านเมืองยังไม่ต้องการดังนี้ ก็จะมีแต่ข้อทู่เถียงกันจนการ
 อันใดไม่สำเร็จไปได้ เป็นเครื่องถ่วงให้บ้านเมืองมีความเจริญ
 ช้าขึ้นอย่างเดี๋ยวนั้น เพราะความที่จริงเท่านั้น เมืองไทยกับเมือง
 ยุโรปกลับกันตรงกันข้าม ฝ่ายประเทศยุโรปนั้น ราษฎรมีความ
 ปรารถนาที่จะเปลี่ยนแปลงร่ำไป ฝ่ายผู้ปกครองเป็นที่กดขวาง
 ต่อการเปลี่ยนแปลงนั้น จนมีเหตุการณ์ใหญ่ๆ โตๆ หนึ่งๆ แต่
 โบราณมา ส่วนเมืองเราราษฎรไม่มีความปรารถนาอยากเปลี่ยน

แปลงอันใด นอกจากข้อความอันใดซึ่งมากระทบไม่เป็นที่ชอบใจตัวเจ้าบางคนบางหมู่ในขณะหนึ่งคราวหนึ่งเท่านั้น ถ้าจัดการเปลี่ยนแปลงอันใดแล้ว ก็มักจะเห็นเป็นการเดือดร้อนทุกสิ่งทุกอย่าง ที่สุดจนจะต้องรื้อกะท่อมที่กว้างยาวเพียง ๖ ศอก ๔ ศอกราคา ๑ บาท ๘ บาท เพื่อจะทำถนนหรือคลอง หรือสร้างตึก ถึงโดยว่าจะได้เป็นราคาสมควรแล้ว ยังเป็นการเดือดร้อนบั่นทอนกันเชิงแซ่ ค่าที่ต้องรื้อปลูกใหม่ว่าเป็นความเดือดร้อน เพราะไม่ชอบการที่จะต้องเปลี่ยนแปลงให้ลำบาก การที่อยากเปลี่ยนแปลงนั้น กลับเป็นของผู้ปกครองบ้านเมืองอยากเปลี่ยนแปลง เพราะรัฐธรรมนูญประเทศอื่นที่เห็นว่าดีกว่านั้น เมื่อการกลับตรงกันข้ามดังนี้ จะเอาความคิดแบบอย่างที่ดีราชการในประเทศยุโรปมาใช้ในเมืองไทยอย่างไรได้ ถ้าจะตั้งปาลิเมนต์ขึ้นในเมืองไทย เอาความคิดราษฎรเป็นประมาณในเวลานี้แล้ว ข้าพเจ้าเชื่อว่าไม่ได้จัดการอันใดได้สักสิ่งหนึ่งเป็นแน่แท้ทีเดียว คงจะต้องเถียงกันบ่นไปเท่านั้น

ข้าพเจ้าจึงเห็นควรว่า ในการปกครองกรุงสยามนี้ ถ้าจะจัดการอาศัยเจ้าแผ่นดินเป็นหลัก ให้เป็นไปตามความนิยมอย่างเก่าจะเป็นการง่ายดีกว่าที่จะจัดการอย่างอื่น เพราะเป็นของมีพื้นเพมาแล้ว แต่เมื่อข้าพเจ้ากล่าวดังนี้ ผู้ซึ่งอยู่ในความคิดที่กลับตรงกันข้ามทั้งสองพวก หรือจะเป็นพวกที่คิด

จะเปลี่ยนแปลงโดยแรงที่สุดพวกเดียว จะเห็นว่าข้าพเจ้ากล่าว
 ดังนี้เพื่อจะหาอำนาจใส่ตัว เมื่อตกลงยินยอมตามที่ว่าไปแล้ว
 การเจริญทั้งปวงก็จะไม่สำเร็จไปได้ เพราะข้าพเจ้าเป็นผู้ปัด
 สะกิดกันอยู่ได้ ก็จะไม่ปล่อยให้การทั้งปวงเดินไป แต่เป็น
 ความจริงนั้น ถ้าจะคิดดังนั้นก็เป็นความคิดที่เพี้ยนไป ตาม
 ที่ได้อ่านในพงสาวดารต่างประเทศ ที่เจ้าแผ่นดินเป็นผู้จัด
 ขวางต่อการเปลี่ยนแปลงของบ้านเมือง แต่เมื่อว่าตามจริงแล้ว
 เมืองไทยไม่เหมือนกับประเทศยุโรปเลยดังเช่นที่กล่าวมาแล้ว
 ข้าพเจ้าหวังใจว่าคงจะมีผู้เห็นจริงรับรองตามคำที่ข้าพเจ้าจะ
 ได้กล่าวต่อไปบ้างเป็นแน่ ว่าตัวข้าพเจ้าเองเป็นคนแรกหรือ
 เป็นคนหนึ่ง ซึ่งได้มีความอุตสาหะคิดอ่านที่จะเปลี่ยนแปลง
 การบ้านเมืองให้มีความเจริญ ก่อนบ้านเมืองจะต้องการเร่งรัด
 เอาเสียอีก แต่ข้าพเจ้าต้องยอมรับเหมือนกันด้วย ว่าข้าพเจ้า
 ไม่เห็นชอบในความคิดที่เร่งรัดทั้งสองอย่าง คือที่จะเปลี่ยน
 แปลงจนกระทั่งถึงศาสนา ซึ่งยังไม่เห็นว่าเป็นการต้องการเป็น
 การจำเป็นอย่างหนึ่งอย่างใดเลย และไม่เห็นด้วยในการซึ่งจะ
 รักษาบ้านเมืองแต่ตามธรรมเนียมเดิมไม่เปลี่ยนแปลงอันใด
 เลยนั้นด้วยเหมือนกัน ข้าพเจ้าชอบใจแต่เพียงทางกลาง และ
 ไม่มีความหวงแหนอันใดในการซึ่งจะเปลี่ยนแปลงแต่เพียง
 ทางกลาง แต่ถ้าจะเปลี่ยนแปลงใหญ่โตมากไปจนกระทั่งถึง
 เปลี่ยนศาสนาเป็นต้นแล้ว ก็เป็นการจำเป็นจะต้องให้ยอมนับ

ข้าพเจ้าคนหนึ่งว่าเป็นผู้ขัดขวางไม่ยอมที่จะละทิ้งไปได้ และการซึ่งว่าทั้งนี้ ข้าพเจ้าก็รู้อยู่ว่าเหมือนกับเพิ่มทวีโรคของตัว ซึ่งได้มาเผาผลาญอยู่เป็นนิจ คือ โรคหินหักอยู่กับต้นโพ เพราะเป็นการง่ายที่จะหลีกเลี่ยงความเบียดและเขื่อนแซงของ ตัว ว่าเพราะไม่ทรงอย่างนั้น ไม่ทรงอย่างนี้ ที่สุดจนสั่งแล้ว ไม่เห็นถามอีกจึงได้รอไว้ ซึ่งจะว่าตามที่จริงแท้ เป็นความผิด ของผู้ที่รับคำสั่งนั้นเอง ยิ่งใหญ่ที่ได้รับคำสั่งข้าพเจ้าครั้งหนึ่ง แล้วไม่ไปทำตามให้ตลอด แล้วมาพูดจะเป็นไว้อัชฌาก็ไม่ใช่ จะเป็นสารภาพว่าผิดก็ไม่ใช่ กลายเป็นกล่าวโทษข้าพเจ้า และ คนทั้งปวงก็มักจะลงเนื้อเห็นตัดสินเอาข้าพเจ้าเป็นผิดด้วย นี่ เป็นโรคอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งนั้น ผู้ใดคิดการอันใดจะใช้ ได้ก็ดี มิได้ก็ดี อ้างแต่ว่าตัวได้คิดได้ทราบทูลแล้ว ข้าพเจ้า หนึ่งเสียก็เป็นจนใจอยู่ เป็นแต่พูดวอดนอกๆ เล่นว่าได้คิด การแผ่นดินแผ่นดินทรายเว้นแต่ไม่สำเร็จไป เพราะไม่มีอำนาจ ครั้นเมื่อขอให้แก้ไขใหม่โดยขู่แรงเหตุขัดข้องให้ไป หมดความ คิดอย่างไรเข้า ก็ลงยกโทษผิดข้าพเจ้าอย่างเช่นที่กล่าวมาใน ครั้งแรก อีกอย่างหนึ่งนั้นไม่มีอันใดนอกจากแล้วแต่จะโปรด ถึงโดยสั่งเสียไปว่าให้ไปคิดจัดการตามตำแหน่ง ก็ไม่ไปคิด อ่านอันใด นิ่งเรื่อย ๆ อยู่ จะตักเตือนได้ถามก็ไม่ว่า เมื่อไปเกิด เหตุการณ์อย่างไรงี้ขัดแต่ยังไม่ได้พระกระแส โรคหินหักทั้ง ต้นโพนี้ เป็นโรคใหญ่มีประเภทต่าง ๆ พันที่จะพรรณนา ที่

ยกมาว่านี่เป็นแต่อุทาหรณ์ การที่เป็นดังนี้เพราะเหตุใด เพราะเหตุที่ความรู้และสติปัญญาของผู้ที่คิดการหรือผู้ที่รับการ ไม่พอที่จะประกอบความคิดของตัวไปให้ตลอดสำเร็จ และไม่ พอที่จะทำการตามตำแหน่งของตัวที่ได้รับการอย่างหนึ่ง เพราะ ปราศจากความจงรักภักดี คือตัวความสามัคคีนั่นเองอีกอย่าง หนึ่ง

ถึงแม้ว่าจะรวมความคิด กัน ลงเป็นทางกลางอย่างเดียว เช่นได้กล่าวชักชวนมาข้างต้น และจะถือเอาอำนาจเจ้าแผ่นดินเป็นประมาณตามอย่างเท่านั้นแล้วก็ดี แต่ยังมีโรคหินหัก ทั้งต้นโพยอยู่อย่างนี้ จงนับว่าเป็นสามัคคีตามคาถาที่ว่ามาใน เบื้องต้นนั้นก็ยังไม่ได้ และจะไม่อาจทำความเจริญให้แก่บ้าน เมืองได้โดยเร็วด้วย

ถ้าหากว่ายินยอมพร้อมใจกันเดินทางกลางแล้ว ก็ยังจะ ต้องปลูกความจงรักภักดี ความสามัคคีพร้อมเพรียง และความ อุดสาหะให้แรงกล้าขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ คือตั้งใจ พร้อมกันพิจารณาเหตุการณ์ทั้งปวง ว่าการสิ่งใดซึ่งเป็นไปอยู่ในบัดนี้ ควรจะเลิกถอนเสียทีเดียว การสิ่งใดควรจะเปลี่ยนแปลงอย่าง เก่าเป็นอย่างใหม่ การสิ่งใดซึ่งยังไม่มีไม่เป็นควรจะตั้งเพิ่มเติม ขึ้น เมื่อผู้ใดคิดเห็นพุดชน ต้องพร้อมกันพิจารณาตามโดย ความคิดอันละเอียดในทางได้ทางเสียตลอดทุกข้อทุกประการ

เมื่อจะสงสัยในความคิดอันใด ผู้ซึ่งเป็นต้นคิดต้องอธิบายตามความคิดเห็นของตัวที่คิดไว้แล้ว ผู้ที่ถามนั้นก็ตั้งใจถามเพื่อจะรู้ความคิดเป็นทางที่จะได้คิดการให้ตลอดไป ฝ่ายผู้ที่เป็นต้นคิดนั้นก็ต้องไม่มีความโกรธ ในการที่มีผู้สงสัยไม่เข้าใจความคิดของตัว หรือความคิดของตัวคิดไว้ไม่ตลอด เมื่อมีผู้ถามแปลกออกไปจากความคิดจะคิดแก้ไขไม่ได้ต่อไป ต้องรับว่าข้อนั้นเป็นผิวย่อย ฝ่ายผู้ที่ถามต้องช่วยคิดแก้ไขต่อไปตามความคิดของตัว ไม่เป็นการแต่ถามสำหรับที่จะดักคอกันเล่นเปล่าๆ เมื่อช่วยกันพิจารณาโดยเต็มกำลังจนถึงช่วยกันเรียบเรียงแก้ไขเป็นข้อบังคับขึ้นได้ แล้วผู้ที่รับการนั้นไปทำเป็นหน้าที่ ก็ตั้งใจทำการนั้นโดยเต็มกำลังเต็มความคิดที่จะให้เป็นไปได้ตามการที่ตกลง ถ้าเป็นการพร้อมมูลกันทำได้ดังนี้ เหตุใดการจำเริญของบ้านเมืองจะไม่สำเร็จไปเพราะความสามัคคีได้เล่า การซึ่งเป็นเครื่องกีดกัน ความจำเริญของบ้านเมืองอยู่ทุกวันนี้ก็มีอยู่สองสามอย่างเท่านั้น อย่างหนึ่งคือถ้าจะจัดการอย่างใหม่ไปถึงจะแลเห็นว่าจะมีผลดีเมื่อภายหลัง และเป็นการเจริญมั่นคงของบ้านเมืองก็จริง แต่เป็นการช้าที่จะสำเร็จไปได้ ส่วนประโยชน์และอำนาจที่ได้อยู่แล้ว จะต้องสละทิ้งไปเสียก่อนกว่าจะได้รับประโยชน์ใหม่ หรือประโยชน์เก่าได้เหลือเฟือเกินกว่าการที่ทำ ถ้าจัดการใหม่ประโยชน์นั้นก็จะต้องได้พอควรแก่

การ ระวังความเสียหายประโยชน์ที่จะต้องขาดไปนั้นไม่ได้ แต่หากมีความกะดากใจ หรืออยากได้ข้อเสียว่าเป็นผู้ทำนุบำรุงแผ่นดิน ก็คิดก็พูดโง่งๆไป แล้วก็ลงเรื่องหินหักทั้งต้นโพ้นอย่างหนึ่ง เพราะถือเอาความชอบใจไม่ชอบใจในตัวผู้คิดผู้ทำถือพวกถือพ้อง ถ้าเป็นความคิดของพวกหนึ่งทำแล้ว ถึงเป็นดีอย่างไร ก็คงจะคิดขัดขวางป้องกันจนสุดกำลัง เพราะเหตุที่ผู้จะเข้าเป็นพวกปาคีเดียวกันมันน้อย และความรู้ที่จะโต้เถียงกันไม่พอตามเช่นกล่าวมาข้างต้นแล้วนั้น ก็เกิดแต่ทฤษฎีมานะกันไปทั้งผู้คิดและผู้พิจารณา การนั้นจึงไม่สำเร็จไปได้อย่างหนึ่ง เพราะผู้ที่คิดที่พูดนั้นถึงจะไม่มีประโยชน์อันใดที่จะพึงเสีย แต่มีความปรารถนาที่จะออกตัวว่าตัวเป็นผู้มีสติปัญญา มีความประพฤติและความคิดที่จะทำนุบำรุงบ้านเมืองดียิ่งกว่าเพื่อนราชการหรือเพื่อนมนุษยชาติเดียวกันทั้งสิ้น จะพูดจะคิดอันใดก็พูดก็คิดเอาแต่ที่มีเต็มตามที่พูดได้ ไม่ต้องนึกว่าการนั้นจะสำเร็จได้หรือไม่ได้ประการใด เป็นแต่เหมือนกับทำกับข้าวด้วยปากเมื่อคันอยู่แห่งใดก็คุ้ยเขี่ยแกะเอาไปที่ตรงนั้นมากขึ้น เป็นแต่การพูดเล่นคิดเล่น เรียกว่าไว้อ้อในแผ่นดิน ไม่คิดเห็นว่าคุณภาพหน้าจะพิจารณาถ้อยคำของตัวแล้ว จะเห็นว่าเป็นแต่คำพูดเล่นเปล่าๆ เชื่อแน่ว่าคนในปัจจุบันก็ดี ภาพหน้าก็ดี เมื่อได้เห็นถ้อยคำสำนวนของตัวแล้ว จะออกปากว่าท่านผู้ซึ่งมีสติ

ปัญญาวงนี้สัวไม่ใช้ให้เป็นผู้ทำนุบำรุงแผ่นดินเล่า ดังนั้นพวก
หนึ่ง เพราะผู้ที่คิดและผู้ทีปรีกษาทั้งปวงมีความรู้และความคิด
ไม่พอกับที่จะจัดการนั้นให้ตลอด เป็นแต่คิดเริ่มขึ้นได้แล้ว
แต่เมื่อไปเห็นการจัดข้อหรือมีผู้ทักท้วง จนความคิดเข้า
ด้วยกันก็เลยทิ้งเสียน้อยอย่างหนึ่ง เพราะผู้คิดผู้ทำมีการเกิน
กว่าที่จะคิดจะทำ ทั้งนำและเลยไปเลยไป ด้วยเหตุที่ผู้คิด
น้อยกว่าการจึงเป็นการจำเป็นที่จะทำไม่ไหวอย่างหนึ่ง เหตุ
การเหล่านี้เป็นเหตุที่จะให้การทั้งปวงไม่สำเร็จไปได้

เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าเห็นว่า การซึ่งจะให้สำเร็จเป็นความ
เจริญแก่บ้านเมืองได้ ต้องตั้งใจพร้อมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียว
ว่าบ้านเมืองของเราเป็นเวลาจำเป็นที่จะต้องจัดการให้มีความ
เจริญ เดินไปเสมอ ๆ กับประเทศทั้งปวง ถ้าจะนิ่งอยู่ไม่
จัดการอันใด คงจะเป็นการเสียอำนาจบ้านเมืองลดหย่อนไป
บ้านเมืองจะไม่มีกำลังแข็งแรงพอที่จะรักษาตัวเองได้ ถึงโดย
ว่าจะเสียประโยชน์ที่ได้อยู่เดี๋ยวนี้มากกว่าที่หมายว่าจะได้ใน
เมื่อจัดการเปลี่ยนแปลงไปแล้วก็ดี แต่ยังจะได้ประโยชน์นั้น
ยืนยาวอยู่ไม่ขาดลอยทีเดียว เหมือนอย่างเช่นถ้าทิ้งไว้อย่างนี้
บางทีจะสิ้นไปได้ หรือความแตกร้างโรคร้างพยายาทกันมา
แต่ครั้งไร ๆ ก็ได้ ถ้าเป็นการตรึงรัดขัดขวางกันได้ในเวลา
ก็เป็นแต่มีอย่างหนึ่งขณะหนึ่ง แต่ถ้าบ้านเมืองจะไม่ตั้งอยู่ปกติ
ได้ ก็จะต้องได้รับความทุกข์เสมอเหมือนกัน การชนะในครั้งหนึ่ง

คราวหนึ่งนั้นจะไม่เป็นเกียรติยศยืนยาวอยู่ได้ หรือความ
ปรารถนาที่จะอวดดีว่าเป็นผู้มีสติปัญญายิ่งกว่าเพื่อนบ้านชาติ
เดียวกันนั้น ก็เมื่อบ้านเมืองซึ่งเป็นชาติของตัวไม่ตั้งอยู่ได้
แล้ว ถึงจะมีถ้อยคำแก้ตัวทั้บถมขัดทอดผู้ใดผู้หนึ่งให้มาก
มายสักเท่าใด ผู้มีสติปัญญาเขาก็คงไม่สรรเสริญยกย่องว่าตัว
เป็นผู้มีสติปัญญาได้ หรือเมื่อไม่มีความคิดพอฟังจะคิดให้
ตลอดได้ ก็ไม่ควรที่จะมีทัศนวิสัยมองเหินอย่างหนึ่งอย่าง
ใด ต้องอดสาหัสที่จะหาผู้ช่วยคิดอ่านปรึกษาหารือจนการนั้น
จะสำเร็จไปได้ ไม่ควรที่จะละทิ้งความเพียรในการซึ่งจะคิด
การอันมีคุณค่าต่อแผ่นดินเสีย ส่วนว่าการซึ่งต้องคิดขัดข้อง
เพราะผู้ซึ่งเป็นผู้คิดนั้นมีการมากเหลือตัว ก็ควรที่ผู้ซึ่งไม่มี
การมากจะต้องช่วยคิดอ่านอุดหนุนกันจนเต็มสติกำลัง เมื่อละ
ข้อซึ่งเป็นเครื่องสกัดกั้นความเจริญของบ้านเมืองและความ
สามัคคีเสีย แล้วอุดหนุนกันและกันด้วยกำลังความคิดด้วย
กำลังกาย ให้การทั้งปวงเป็นไปได้อย่างรวดเร็วโดยสะดวกโดยทางที่
ถูกต้องแล้ว ก็ไม่มีข้อใดซึ่งจะสงสัยว่าบ้านเมืองจะไม่มี ความ
เจริญ เมื่อบ้านเมืองเจริญขึ้นได้โดยปริยายที่กล่าวมานี้แล้ว
นั้นแลนับว่าเป็นถูกต้องตามคณา สัพเพส สัมภูตานํ สามคคี
วฑฺฒนาธิกา ซึ่งเป็นการสมควรแก่เมืองไทยตามความเห็น
ข้าพเจ้าว่า หนทางนี้จะเป็นทางถูกแท้ตามสมัยในปัจจุบันนี้.

